

Əbdülbaqi Gölpınarlı'nın həyatı və ədəbi, elmi, nəzəri görüşlərinin təşəkkülü

Nəsrəddin Musayev

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: musayev.nm@mail.ru

Annotasiya. Orijinal tədqiqat əsərləri ilə ədəbiyyatşünaslıq elmini zənginləşdirən Əbdülbaqi Gölpınarlı çoxşaxəli yaradıcılıq manerasına malik elm xadimlərinəndir. O, türk xalqları ədəbiyyatının bir çox görkəmli nümayəndələrinin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı qiymətli tədqiqatlar aparan və bir-birindən sanballı kitab və məqalələr yazan elm xadimidir. Yarıməsrlik elmi fəaliyyəti dövründə 114 kitabı (yazdığı, tərtib və tərcümə etdiyi), 400-dən çox məqaləsi çap olunmuş, dövrünün tanınmış ziyalıları, onların ədəbi-bədii görüşləri haqqında 90-dan çox məqalə qələmə almışdır. Müəllifi olduğu kitablarının əksəriyyəti Mövlana Cəlaləddin, Yunus Əmrə, Pir Sultan Abdal, Şeyx Qalib, Şah İsmayıl Xətai, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi görkəmli şairlərin həyat və yaradıcılığında, əsərlərinin təhlilindən bəhs edir. Tərcümə və şərh etdiyi kitablar arasında isə Mövlananın əsərləri önəmli yer tutur. O həm də İran ədəbiyyatının tanınmış simalarından Hafiz, Xəyyam, Şəbüstəri və başqalarının Türkiyədə tanınmasında müstəsna xidmətə sahibdir. Divan ədəbiyyatı onun tədqiqatları ilə canlanmış, bu ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin əsərləri Ə.Gölpınarlı'nın ciddi araşdırmaları ilə elm ərbabına təqdim olunmuşdur. Məqalələrinin əksəriyyəti də Mövlana Cəlaləddin Ruminin yaradıcılığına həsr olunub.

Türkiyə ədəbi-nəzəri mühitində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri geniş öyrənilməyi halda, əslən azərbaycanlı olan, türk mənbələrində orijinal fikirli tədqiqatçı kimi qəbul edilən Əbdülbaqi Gölpınarlı'nın elmi fəaliyyəti haqqında ölkəmizdə indiyədək araşdırmalar aparılmamış, yalnız bəzi tədqiqatçıların əsərlərində adı istinad kimi göstərilmiş və ya ondan sitat gətirilmişdir. Ona görə də bu tədqiqat işi Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərinin işıqlandırılmasının inkişaf dinamikasını öyrənmək, Əbdülbaqi Gölpınarlı'nın çoxşaxəli yaradıcılığı ilə bağlı elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr aparmaq baxımından aktual hesab oluna bilər.

Məqalədə həmçinin onun elmə gəlişinin və ədəbi fəaliyyətinin səbəbləri araşdırılmış, tədqiqatlarının meyil və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün elmi, ədəbi irsinin təkamülünə nəzər salınmışdır. Onu elmi axtarışlara sövq edən səbəblər təhlil olunmuş, türk xalqları ədəbiyyatının, o cümlədən orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin poetik irsinin, tədqiqatçının elmi yaradıcılığı üçün mükəmməl baza olduğu və onun bir araşdırmaçı kimi potensialı təhlilə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Əbdülbaqi Gölpınarlı, türk xalqları ədəbiyyatı, elmi-ədəbi irs, ədəbi mühit, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.04.2022; qəbul edilib – 06.05.2022

The life of Abdulbagi Golpinarli and development of his literary, scientific, and theoretical views

Nasraddin Musayev

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: musayev.nm@mail.ru

Abstract. Abdulbagi Golpinarli is one of the scientists with a multifaceted creative style, who enriched the science of literary criticism with his original research works. He is a scientist who conducts valuable research on the lives and works of many prominent representatives of the Turkic peoples' literature and writes magnificent books and articles. During half a century of scientific

activity, his 114 books (written, compiled, and translated), and more than 400 articles were published. Most of his books are devoted to the prominent poets, such as Mevlana Jalaleddin, Yunus Emre, Shah Ismail Khatai, Imadeddin Nasimi, and Muhammad Fuzuli's lives and creativities, as well as their work analyses.

Abdulbagi Golpinarli's scientific activity has not been analyzed in our country so far, only his name is mentioned in some researchers' works as a reference or quoted from him. Therefore, this research work can be considered relevant in terms of studying the dynamic growth of Azerbaijani literature highlighted in the Turkish literature and making scientific and theoretical generalizations about the Abdulbagi Golpinarli's wide range of work.

The article also explores the reasons for his arrival in science and literary activity and looks at the evolution of his scientific and literary heritage to determine the trends and directions of his research. The reasons for his scientific research were analyzed, and the poetic heritage of the Turkic peoples' literature, including prominent representatives of medieval Azerbaijani literature, was analyzed as a perfect basis for the researcher's scientific creativity and his potential as a researcher.

Keywords: Abdulbagi Golpinarli, Turkish peoples' literature, scientific-literary heritage, literary environment, Imadaddin Nasimi, Shah Ismayil Khatai, Mahammad Fuzuli

Article history: received – 14.04.2022; accepted – 06.05.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan ədəbiyyatı öz tarixi boyunca Şərq ədəbiyyatı, xüsusilə türk ədəbiyyatı ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etmişdir. Bu əlaqələr hazırda daha çoxşaxəli forma və məzmununda davam edir. Klassik Azərbaycan şairləri Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli və başqalarının əsərləri Azərbaycanda olduğu kimi, türkiyəli tədqiqatçılar tərəfindən də eyni maraqla öyrənilmiş, təhlil edilmiş və qiymətli əsərlər yazılmışdır. Həmin əsərlər hər iki xalqın ədəbi düşüncəsi üçün zəngin mənbə rolunu oynamış, XIX əsrin ikinci yarısından başlayan bu tendensiya XX əsrin əvvəllərindən daha da intensivləşmişdir. Yuxarıda adları qeyd olunan mütəfəkkir şairlərin yaradıcılığına Türkiyədə olan münasibət ədəbi mühitləri yaxınlaşdırdığı kimi, onun öyrənilməsinə də zəruri etmişdir. Bu kimi xüsusiyyətlər Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatlarına ortaq dəyərlər qazandırmışdır. Xüsusilə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri Türkiyə tədqiqatçıları tərəfindən sistemli şəkildə öyrənilmiş, Kilisli müəllim Rifət, Mehmet Fuat Köprülü, Orxan Şaik Gökyay, İsmayıl Hikmət, Mühiddin Birgen, Əhməd Kabaklı, Əli Yavuz Akpınar, Ə.Kafkasiyalı və başqaları Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri ilə bağlı tədqiqatlar aparmışlar. Həmin tədqiqatçılardan biri də İmaməddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli kimi müqtədir şairlərin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar aparan Əbdülbaqi Gölpinarlıdır.

Əsas hissə / Main Part

Əbdülbaqi Gölpinarlının ailəsi və yetişdiyi mühit. XX əsr Türk dünyası ədəbi-fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi, ədəbiyyat tarixçisi, tənqidçi, tərcüməçi və şair Əbdülbaqi Gölpinarlı 1900-cü ilin yanvarında İstanbulda anadan olmuşdur. Əsl adı Mustafa İzzət Bakidir. Atasının onun adını Əbdülbaqi çağırması ilə adı bu cür də qalmışdır. Ailəsi Azərbaycan Respublikasının Gəncə şəhərinin yaxınlığında yerləşən Gölbulaq kəndindən Türkiyənin Bursa şəhərinə köçmüşdür. Seçdiyi soyad ulu babası olan Abbas ağanın Gölbulaqdan olması səbəbindən Gölpinarlızadələr kimi tanınması ilə əlaqədardır. Sonra ailə XVI əsrdə Anadoluda baş verən Çələbi üsyanı ilə əlaqədar Balkan yarımadasına sürgün edilmiş, türkmənlərin məskunlaşdığı Rusçuk şəhərinə köçmüşdür. Babası oradakı yetimlərin evinin müdiri olmuş, atası Əhməd Ağah Əfəndi isə vilayət rəhbərinin yazı işlərini həyata keçirən məmur kimi xidmət etmişdir. O, 1877-1878-ci illərdə baş vermiş Osmanlı-Rusiya müharibəsi zamanı İstanbulla köçmüşdür [1, s.146].

Türk təriqətləri, xüsusilə də Mövləvilik, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Yunus Əmrə, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Pir Sultan Abdal və Məhəmməd Füzuli ilə bağlı araşdırmaları ilə tanınan tədqiqatçı alim Əbdülbaqi Gölpınarlının atası dövrünün tanınmış jurnalistlərindən olmuşdur. O, ömrünün sonunadək hələ Rusçukda ikən etimadını qazandığı Əhməd Midhətin çıxardığı “Tərcümani-həqiqət” qəzetində çalışmış, jurnalistika sahəsindəki xidmətlərinə görə ona “müxbirlər şeyxi” adı verilmişdir [2, s.4-5]. Qeyd edək ki, o, Osmanlı dövründə bu ada layiq görülən ilk jurnalistdir.

“Qiyami” təxəllüsü ilə şeirlər yazan atası kimi şairlik qabiliyyəti olan Ağah Əfəndi öz hünəri sayəsində cığatay və fars dillərini öyrənmiş, İstanbulla gələndən sonra isə Bəktəşiliyə meyil etmişdir. Mədəni bir ailənin övladı olan Gölpınarlı 7-8 yaşlarından bahariyyə Mövləvixanəsinə getmiş, orada aldığı təsəvvüf və təriqət tərbiyəsi ilə böyümüşdür.

Təhsil həyatı, pedaqoji və elmi fəaliyyəti. Əbdülbaqi Gölpınarlı ilk təhsilini Yusif Paşa məktəbində, sonra isə Osmanlı dövründə lisey statusunda olan Mənbəülirfan İdadisinin rüşdiyyə bölümündə almışdır. O, məzunu olduğu Mənbəülirfanda coğrafiyadan və fars dilindən dərs demiş, 1920-ci ildə Çorumdakı Kenzülürfan ibtidai məktəbində baş müavin və baş müəllim işləmişdir [1, s.146]. 1925-ci ildə İstanbuldakı Kişi Müəllim Məktəbindən, 1926-cı ildə isə İstiqlal liseyindən məzun olmuşdur. Həmin ildən başlayaraq, həm müəllim işləmiş, həm də İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsində təhsil almış, 1930-cu ildə isə ali təhsilini bitirmişdir. Kiçik yaşlarından başda atası olmaqla, Şeyx Hüseyin Fəxrəddin Dədə və Xoylu Hacı Şeyx Əli kimi tanınmış simalardan təsəvvüf tərbiyəsi öyrənmiş, universitet illərində M.F.Köprülüdən ədəbiyyat və təsəvvüf, Ömər Fərid Kamdan mətn şərh, Əhməd Naimdən dini dərslər, Əhməd İzzətdən isə fəlsəfə dərsləri almışdır. 1930-cu ildə əvvəlcə Konya liseyinə ədəbiyyat müəllimi təyin olunan Gölpınarlı, sonra Kayseri və Kastamonuda müəllim işləmişdir. Bir müddət İstanbul Universitetinin kitabxana müdiri kimi də fəaliyyət göstərmiş, sonra isə Balıkesirdə az bir müddət ədəbiyyat, Qazi Osman Paşa məktəbində və Vəfa liseyində türk dili müəllimi, Kastamonu liseyində isə ədəbiyyat müəllimi işləmişdir [2, s.163]. Vəfa və Heydərpaşa liseylərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olması haqqında məlumat verilsə də, konkret tarix göstərilmir.

O, akademik karyerasına “Yunus Əmrə. Həyatı” mövzusunda doktorluq işini müdafiə etdikdən sonra başlamışdır. 1939-cu ildə Ankara Universitetinin Dil, tarix və coğrafiya fakültəsində müəllim, sonra isə dosent kimi fəaliyyət göstərmiş, burada fars dilindən və mətnlər şərhindən dərs demişdir. 1942-ci ildən İstanbul Universitetində fəaliyyətini davam etdirmiş, burada İslam-türk təsəvvüf tarixindən və ədəbiyyatdan mühazirələr oxumuşdur. 1949-cu ildən isə öz istəyi ilə təqaüdə çıxmış və ömrünün sonunadək elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, ədəbiyyat tarixi, təsəvvüf, İslam təriqətləri, habelə görkəmli şairlərin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı qiymətli əsərlər yazmışdır [6, s.10].

Elm sahəsində çoxşaxəli istedad və qabiliyyətlərə malik insanlar az yetişir. İnsanların müxtəlif sənət sahəsində bacarıq və səriştələri varsa, onlara “müəyyən peşələr üzrə qabiliyyətli” mənasında işlənən universal, çoxprofilli şəxs (polimat), müxtəlif elm sahələrində bilik sahibidirlərsə, “okean kimi əngin” mənasında işlənən ensiklopedik şəxs deyilir. Əbdülbaqi Gölpınarlı ikinci qrupa daxil edilən alimlərdən biridir. O, kiçik yaşlarından Mövləvi sevgisi ilə yaşamış, din, təsəvvüf və ədəbiyyat mühitində böyümüş, öyrəndiklərini təfəkkür süzgecindən keçirərək, obyektiv təhlil və tənqid etmək səriştəsini nümayiş etdirmişdir. Ona yarıməsrlilik tədqiqatçılıq fəaliyyəti dövründə türk, ərəb və fars ədəbiyyatları ilə, təsəvvüf, fütuvət, təriqətlər, məzhəblər, eləcə də dini mövzularla bağlı digər tədqiqatları sayəsində bu elm sahələrində araşdırılmamış məsələlərə aydınlıq gətirmək nəsis olmuşdur.

Çoxşaxəli yaradıcılıq manerasına sahib olan Əbdülbaqi Gölpınarlının tədqiqatları, tərtib əsərləri, tərcümələri və şərh etdiyi əsərlərlə türk irfan kitabxanası daha da zənginləşmiş, ərəb və fars ədəbiyyatlarının ən görkəmli simalarının bədii fikirləri türk oxucusuna orijinalındakı kimi, təhrif olunmadan çatdırılmışdır. O buna həmin əsərləri ərəb və fars dillərini mükəmməl bildiyinə görə orijinaldan oxumaq ustalığı ilə nail olmuşdur. Yunus Əmrə, Mövlana, Füzuli, təsəvvüf ədəbiyyatı ilə bağlı qiymətli tədqiqatları və Qurani-Kərimi türk dilinə tərcümə etməsi onun ən böyük xidmətləri hesab oluna bilər. Alim, şair və ədəbiyyat tarixçisi olan Əbdülbaqi Gölpınarlı Türkiyənin elmi-ədəbi ictimaiyyəti arasında Mövləvilinin araşdırılması sahəsində ən güclü tədqiqatçı kimi qəbul olunur. Türk tədqiqatçıları, o cümlədən Gölpınarlı haqqında kitab müəllifi Əli Alparslan onu Fuad Köprülü məktəbi-

nin nümayəndəsi kimi təqdim edir. Tədqiqat işində onun qeyd olunan istiqamətlərdə apardığı araşdırmalar təhlil edilir, ədəbiyyatşünaslıq elminə verdiyi töhfələr elmi cəhətdən əsaslandırılır.

Təsəvvüf sahəsində öz dövrünün ən qüdrətli hesab edilən Əbdülbaqi Gölpınarlı dəniz dalğaları kimi coşub-qabaran, sonra durulan bir ruha sahib idi. Zəngin söz ehtiyatına malik olması etdiyi bütün tərcümələri orijinalına yaxın bir zövqlə oxumağa zəmin yaradır. Bu xüsusiyyət hər tədqiqatçıya nəsisib olmur [5, s.248].

Elmi yaradıcılığında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Məlumdur ki, Azərbaycan təkcə flora və faunasının, təbii nemətlərinin zənginliyi ilə deyil, mənəvi sərvətləri, qədim mədəniyyət beşiyi olması ilə də həmişə təqdir edilir. Sufizmin ən böyük nəzəriyyəçisi Mahmud Şəbüstəri, orta əsrlər Şərqinin ən böyük mütəfəkkir şairlərindən biri Nizami Gəncəvi, Şərq ədəbiyyatının bütün mütərəqqi ənənələrini əsərlərində tərənnüm etdirən Fələki Şirvani, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk məsnəvi və mənzum səyahətnamənin müəllifi Xaqani Şirvani, ilk məşhur Azərbaycan şairəsi Məhsəti Gəncəvi, milli dilimizdə orijinal əsərlər müəllifi, hürufizm ədəbiyyatının görkəmli yaradıcısı İmadəddin Nəsimi, türk xalqları ədəbiyyatının XVI əsr mərhələsinin ən görkəmli nümayəndələrindən olan Xətai, Şah İsmayılın sarayında böyük nüfuz qazanmış, hətta Məlik üş-şüara olmuş Həbib kimi bir çox şair, Şərq peripatetizminin nümayəndələrindən biri, Azərbaycan fəlsəfi məktəbinin banisi Əbülhəsən Bəhmənyar, yaradıcılığı ensiklopedik səciyyə daşıyan Nəsirəddin Tusi təkcə milli mənsubiyyəti ilə deyil, coğrafi məkan etibarilə də Azərbaycana məxsusdurlar.

Yüz on dörd kitabın, yüzlərlə məqalənin müəllifi olan Əbdülbaqi Gölpınarlının dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə çoxsaylı mütəfəkkirlər bəxş etmiş bir xalqın ədəbi şəxsiyyətlərinin yaradıcılığını təhlil etməsi qürurvericidir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı ilə bağlı apardığı tədqiqat işi türk xalqları ədəbiyyatının araşdırılmasında mühüm əhəmiyyətli hadisə kimi qəbul edilə bilər. “Nəsimi, Üsuli, Ruhi; Həyatı, sənəti, şeirləri” adlı əsərində Nəsimi, Üsuli, Ruhinin yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verir, fikirlərini sənətkarların şeirlərindəki örneklərlə əsaslandırır. Nəsimidən bəhs edərkən, şeirlərinin çoxunun didaktik xüsusiyyətlərə malik olduğunu, Ələviliyi və Məlamiliyi mənimsəmiş insanların onu böyük bir şəhid, ikinci Həllac Mənsur olaraq qəbul etdiyini bildirir. Nəsiminin şeirlərini dərk etmək üçün hürufiliyin əsaslarını mənimsəməyin vacib olduğunu yazır [7, s.122].

Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək olar ki, poeziyamızın və ədəbi dilimizin inkişafında Nəsiminin xidmətləri əvəzsizdir. O, ana dilində ilk dəfə müstəzad, mürəbbə və tərcibəndlər yazan qüdrətli söz sahibidir. Tariximizin təzadlarla dolu gərgin dövrünə təsadüf edən Nəsimi yaradıcılığı ədəbi-bədii təfəkkürlə əlaqədə inkişaf etmiş, fəlsəfi və ictimai məzmunlu əsərləri Azərbaycan ictimai fikri tarixinin istiqamətlənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. O, poeziyada, fəlsəfi düşüncədə ənənə yaratmış, dünyəvi hisslərlə zəngin əsərləri, hələ şairin sağlığında açıqfikirli müasirlərinə ciddi təsir etmişdir. Nəsimi həm də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni mərhələnin əsasını qoyan, türk dillərində yaranan qədim və orta əsr ədəbi abidələrinin ənənəsini davam etdirən müqtədir sənətkardır.

Tədqiqatçını Füzuli haqqında araşdırmalar aparmağa, görünür, şairin ədəbi bənzərsizliyi sövq etmişdir. Çünki Füzuli XVI əsr türk xalqları ədəbiyyatının ən qüdrətli şairidir. O, şeir haqqında fundamental görüşü olan, mövzu ilə bağlı düşüncələrini yüksək səviyyədə ifadə etməyi bacaran bənzərsiz sənətkardır. Onun şeirləri oxucuya ciddi təsir edən sadə və dərin məzmunlu ifadə tərzinə görə çox geniş coğrafiyada tanınır, əsərləri fərqli mədəniyyətə və düşüncəyə sahib olan cəmiyyətlər tərəfindən sevilərək oxunur. Füzulinin əsərlərində ana dilimiz insan hisslərini rıqqətə gətirən, duyğularına hökmran olan bir kamanı xatırladır. Qəzəllərində sadəlik və xalqın zövqünə tərcüman olmaq, qəsidələrində isə düşüncə və bəlağət üstünlük təşkil edir. Bir sözlə, yaradıcılığında Azərbaycan dili daha güclü mövqeyə sahibdir.

Xətainin yaradıcılığını tədqiq etməsi haqqında isə deyə bilərik ki, XVI əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının Məhəmməd Füzulidən sonra ən qüdrətli nümayəndəsi Ördəbil təkkəsinin şeyxi, Səfəvi dövlətinin qurucusu olan Şah İsmayıl Xətəidir. Əsərlərinin müqayisəsi əsasında onun poetik irsini Nəsimi, Həbib və Kişvəri kimi klassik Azərbaycan şairlərinin poeziyası ilə müqayisə etmək olar. O, Nəsimidən sonra ana dilində ən çox şeir yazan və bu dilin inkişafına xidmət göstərən şairlərimizdən biridir. Nəsimiyə yazdığı nəzirələrində mühit ortaqlığı qədər dini-mistik görüşləri də əsasdır. Bu qüdrətli

şair, hətta dövlətlərarası siyasi rəqabətə baxmayaraq, Osmanlı-Səvəfi mədəni mühitinin əlaqəli şəkil-də inkişafında maraqlı olmuş, XV əsr türk Divan şairi Sinan Şeyxi, türk intibahı dövrünün tanınmış Divan şairi Əhməd Paşa, dövlət məmuru və Safi təxəllüsü ilə şeirlər yazan Cəzəri Qasım Paşa kimi poetik sənətkarlara nəzirlər yazmışdır. Xətai, xüsusilə aşiqanə qəzəllərində ümumtürk ədəbiyyatının bir qolu olan Cığatay ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əlişir Nəvaidən də təsirlənmişdir. O həm də klassik şeirin qayda və tələblərinə riayət edən Divan şairidir. Divanının ən qədim nüsxələrində belə, vəzn və qafiyə qüsuru azdır.

Osmanlı təzkirəçilərindən Kafzadə Faizidən başqa heç kim Xətaidən bəhs etməmişdir. Faizinin verdiyi məlumat da şairin ölümü münasibətilə yazılan maddeyi-tarix və bir qəzəldən götürülmüş iki beytdən ibarətdir. Gölpınarlı, görünür, Osmanlı, sonralar isə Türkiyə tədqiqatçılarının Xətai ədəbi şəxsiyyətinə etinasız münasibəti ilə razılaşmamış, bu məqsədlə də onun yaradıcılığını təhlil etmiş, poeziyasının bədii qüdrəti haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir. Düşünmək olar ki, Xətainin ədəbi şəxsiyyəti ilə bağlı qeyd etdiyimiz səbəblər Gölpınarlıya onun yaradıcılığını tədqiqat obyektinə kimi seçməyə əsas vermişdir. Lakin bununla belə, Əbdülbaqi Gölpınarlının digər Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına müraciət etməməsi təəssüf doğurur. Fikrimizcə, Sovet dövründə Azərbaycanla türk dünyası arasındakı tarixi, mədəni və ədəbi əlaqələri sarsıtmaq məqsədilə görülən işlər bu prosesə təsirsiz ötürməmişdir.

Kiçik yaşlarından etibarən oxuyub-yazmağa həvəsli olan Gölpınarlı atasından öyrəndiyi təsəvvüf bilgisinin maddi-mənəvi havası ilə böyümüş, Mövləvilik ədəbini dövrün böyük simalarından olan İbrahim Zuhuridən öyrənmişdi. Mövləviliyi yaşam tərzi və həyatının bir parçası sayaraq, Mövləvilikdən və şiə inancından ömrünün sonuna qədər ayrılmamışdır. O, zamanının tanınmış elm adamlarının bilik və təcrübəsindən yararlanaraq, İran mifologiyası ilə əlaqədar zəngin təcrübə toplamış, bu isə heç şübhəsiz, onun elmi fəaliyyətində mühüm rol oynamışdır. Ona görə də onun məslək həyatında Mövlana, mövləvilik, təsəvvüf və məzhəblər üzərindəki çalışmaları xüsusi önəm daşıyır. Bu araşdırmalarında tarixi hadisələrin düşüncə və ədəbiyyat üzərindəki təsirini göstərərək, yunan fəlsəfəsi ilə müqayisədə İslam fəlsəfəsinə daha böyük dəyər verir.

Bu gün, 1940-cı illərdə musiqi sahəsində birinci dərəcəli mənəbə sayılan bir çox kitabın, əslində, Əbdülbaqi Gölpınarlıya aid olduğunu çox az adam bilir. O bildikləri ilə kifayətlənməmiş, ömrünün sonuna kimi daim öyrənmək həvəsində olmuşdur. İsmayıl Saib Əfəndidən bəhs edərkən: *“həyatda olsa idi, dizinin dibində oturub bilmədiklərimi öyrənərdim”*, – deməsi, Ömər Fəriddən söz düşərkən: *“dünyadan vaxtsız köçdü, müşküllərini həll edəcək kimsə qalmadı”*, – deyərək təəssüflənməsi müəllimlərinə, onların irsinə verdiyi qiymətin təzahürüdür [4, s.7-20].

Görkəmli alimin yaradıcılığında iki mühüm amil diqqəti daha çox cəlb edir. Birincisi, Gölpınarlının bir-birindən qiymətli əsərlər müəllifi olmaqla bərabər, həm də elmi kadrın hazırlanmasındakı xidmətləri, ikincisi isə elmi araşdırmalarının çoxşaxəliliyi və müxtəlifliyi.

Ümumtürk ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı, Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatının təəssübkeşlərindən biri, orijinal fikirlərlə tədqiqatçı, obyektiv tənqidçi, öyrətmək qədər daim öyrənmək həvəsi də olan Əbdülbaqi Gölpınarlı 25 avqust 1982-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir. Onun elmi fəaliyyətini tədqiq edənlər yaradıcılığına yüksək qiymət verir, vəfatını böyük itki kimi qeyd edirlər.

Əbdülbaqi Gölpınarlı təkcə sanballı elmi əsərlərin müəllifi deyil, şair, tənqidçi, tərtibçi, şərhçi və tərcüməçi kimi də tanınmışdır. Bu sahələr bir-birindən forma və janr cəhətdən fərqlənsələr də, onun elmi, ədəbi irsində ideya və mündəricə baxımından vəhdət təşkil edir. Yaradıcılığının özünəməxsus məziyyətləri nəzərə alınaraq, məqalədə onun elmə gəlişinin və ədəbi fəaliyyətinin səbəblərini araşdırmaq, tədqiqat istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün bütövlükdə elmi, ədəbi irsinin təkamülünə nəzər salınmışdır. O, elmi axtarışlarını davam etdirdikcə, daha da təkmilləşmiş, ədəbi hadisələrə baxış prizması dəyişmiş, istedad və qabiliyyətini yeni məzmununda ifadə etmək səriştəsi artmışdır. Onun əsərləri tarixin müxtəlif dövrlərində baş verən ədəbi hadisələri elmi təhlil süzgəcindən keçirməyə imkan verir.

Əbdülbaqi Gölpınarlı əsərlərini didaktik bir üslubda yazmış, ədəbi hadisələri təhlil edərkən elmi olduğu qədər də aydın, düzgün və dəqiq izahata üstünlük vermişdir. Onun hadisə və faktları hərtərəfli anlatması müraciət etdiyi mövzularla bağlı zəngin biliyə sahib olması ilə əlaqədardır.

Nəticə / Conclusion

Əbdülbaqi Gölpınarlının Füzulinin fəlsəfi, tarixi, mənəvi, dini dünyagörüşü ilə bağlı apardığı araşdırmalar, Azərbaycan ədəbi və fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi haqqında söylədiyi orijinal fikirlər Türkiyə elmi-ədəbi mühiti tərəfindən Füzulışünaslıqda yeni mərhələ kimi qəbul olunur. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Nəsimi və Şah İsmayıl Xətai kimi qüdrətli sənətkarların əsərlərinin ideya-bədii cəhətdən yüksək keyfiyyətə malik olması Əbdülbaqi Gölpınarlının tədqiqatları ilə bir daha təsdiqini tapır. Fundamental biliyi, qüvvətli müşahidə qabiliyyəti, mövləviliklə formalaşan tolerantlığı Əbdülbaqi Gölpınarlının üstün keyfiyyətlərindəndir.

Ədəbiyyat / References

1. Akün Ö.F. Abdülbaki Gölpınarlı / Türkiyə Diyanet Vəqfi İslam Ansiklopedisi, 14 c. Ankara: İSAM, 1996.
2. Alparslan, A. Abdülbaki Gölpınarlı / Ankara: Milli kütüphanə basımevi, 1996.
3. Bardakçı, M. "Abdülbaki Gölpınarlının hayatından bir kəsit" www.mekusad.org erişim tarixi 6.7.2013.
4. Bardakçı, M. "Salacak'taki Ahşap Ev, Baki Hoca ve «Garib»", JTS, Abdülbaki Gölpınarlı hatıra sayısı I, XIX [1995]. http://www.zaman.com.tr/hilmi-yavuz/abdulbaki-golpinarli_2173351.html.
5. Sayar, A.G. Abdülbaki Gölpınarlı / Türkiyə, İstanbul: Ötüken neşriyatı, 2020.
6. Tatlı, M. Abdülbaki Gölpınarlı. Hayatı, eserləri və Mevlana algısı / M.Tatlı. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2018.
7. Totan, H. Abdülbaki Gölpınarlı Divanı / H. Totan. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2013.
8. Unat, M. Abdülbaki Gölpınarlı. Hayatı, kişiliği ve eserleri / M.Unat. Diyarbakır, Dicle Üniversitesi, 2014.

Жизнь Абдулбаги Голпынарлы и формирование его литературных, научных, теоретических взглядов

Насреддин Мусаев

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: musayev.nm@mail.ru

Резюме. Абдулбаги Голпынарлы, обогативший науку литературоведения своими оригинальными исследовательскими работами, принадлежит к числу ученых с многогранным творческим почерком. Он ученый, который провёл ценные исследования жизни и творчества многих выдающихся представителей литературы тюркских народов, написал ряд авторитетных книг и статей. За полвека его научной деятельности опубликовано 114 книг (написанные, составленные и переведенные им), более 400 статей. Большинство его книг посвящено жизни и творчеству выдающихся поэтов, таких как Мевлана Джалаледдин, Юнус Эмре, Шах Исмаил Хатаи, Имадеддин Насими, Мухаммед Физули, а также анализу их произведений.

До сих пор в нашей стране научная деятельность Абдулбаги Голпынарлы не исследована, лишь в работах некоторых исследователей его имя упоминается в качестве ссылки или его цитируют. Поэтому данную исследовательскую работу можно считать актуальной с точки зрения изучения динамики развития освещения азербайджанской литературы в турецком литературоведении, ведения научно-теоретических обобщений о многогранном творчестве Абдулбаги Голпынарлы.

В статье также рассматриваются причины его прихода в науку и литературную деятельность, рассматривается эволюция его научного и литературного наследия, чтобы определить тенденции и направления его исследований. Были проанализированы причины его научных изысканий, проанализировано поэтическое наследие литературы тюркских народов, в том числе выдающихся представителей средневековой азербайджанской литературы, как прекрасной основы для научного творчества исследователя и его исследовательского потенциала.

Ключевые слова: Абдулбаги Голпынарлы, литература тюркских народов, литературное наследие, литературная среда, Имадеддин Насими, Шах Исмаил Хатаи, Мохаммед Физули